https://doi.org/10.63177/zrpfpr.022025.03
Оригинални научни рад
достављен: 13. 09. 2025.
прихваћен за објављивање: 06. 10. 2025.

Др Здравко ГРУЈИЋ*

ОСУЂЕНИЧКЕ БАНДЕ, НАСИЉЕ МЕЂУ ОСУЂЕНИЦИМА И ЗАТВОРСКЕ ПОБУНЕ[1]

Апстракт

Ефикасност пенитенцијарних система детерминисана је различитим факторима. Постојање већег броја установа разврстаних по различитим критеријумима у оквиру јединственог система пружа могућност успостављања ефикаснијег система управљања и контроле, са циљем да се код хетерогене осуђеничке популације примене адекватне третманске методе и поступци, као и индивидуализовани програми поступања, у адекватном, сигурном и безбедном затворском окружењу. Међутим, пенитенцијарни системи у свету нису на истом степену организације, развијености или ефикасности. Системи су дивергентни и њихов степен развоја је детерминисан политичким, нормативним, економским, финансијским, социјалним и вредносним оквиром и стањем у одређеној држави односно, затворским капацитетима, архитектонским решењима, бројности осуђеничке популације, стопама криминалитета, врсти и броју новоизвршених дела, броју изречених казни затвора, карактеристикама осуђених лица, хуманости у поступању или заштити права осуђених лица. У оквирима пенитенцијарних система функционише формална затворска организација, али и посебна неформална организација осуђеничке заједнице коју карактерише посебан систем вредности, правила и понашања који чине део затворске субкултуре. Од посебне важности приликом истраживања функционисања пенитенцијарних система, између осталог, представља анализа осуђеничких заједница и банди, насиља међу осуђеницима и затворским побунама, којима је посвећен овај рад.

---

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, zdravko.grujic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7433-1468.

[1] Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруара 2025. године. Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту ”Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе” који финансира Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Кључне речи: осуђеничка заједница, осуђеничке банде, насиље међу осуђеницима, затворске побуне.

1. УВОД

Формална организација затворских установа односи се на структуирани систем управљања, функционисања и уређења институција у којима се извршава казна затвора и спроводе други облици лишавања слободе. У оквирима пенитенцијарних система, поред формалног система, функционише и неформални систем који организује осуђеничка популација. У оквиру система базираног на стриктном поштовању правила и дисциплине у затворским установама, осуђена лица изграђују засебан систем вредности, понашања, комуникације, кажњавања, солидарности и поистовећивања који представља засебан социјално-културолошки феномен означен појмом - затворска поткултура. Вредности неформалног система затворске поткултуре осуђеничке заједнице су у потпуној супротности са вредностима које кроз нормативни систем покушава да наметне и оствари формални систем. Сукоб између формалног и неформалног затворског система карактеришу различити односи између затворског особља и администрације и осуђеника, као и односи између припадника осуђеничке популације. У раду се представља функционисање пенитенцијарних система у којима функционишу осуђеничке банде, као и феномен насиља међу осуђеницима и затворских побуна.

2. ОСУЂЕНИЧКА ПОПУЛАЦИЈА

У оквиру формалне организације затворског система и установа, чију основу чини стриктна примена нормативног оквира и утврђени режим извршења, функционише независни систем чија правила понашања, међусобне односе, хијерархијску структуру, начин комуникације, језик и сленг, повезивање, солидарност, кажњавање и друге карактеристике одређује сама осуђеничка популација. Таква организација у оквирима пенитенцијарног система назива се неформална организација затвора или неформални систем у затворима.

Појам осуђеничка популација односи се на лица која су правноснажно осуђена на казну затвора и налазе се на издржавању казне у одређеној затворској установи. У архитектонском окружењу затвора, лишена слободе, ограничена у обиму основних права, утврђених обавеза и режима извршења, подразумеваних дневних активности и рутине, надзирана и контролисана, као део колективитета који не желе нити могу да мењају, осуђена лица чине део изоловане социјалне групе за коју се користи појам осуђеничка (затворска) популација или заједница. Затворска популација се може описати као специфичан, вештачки и принудно установљен заједнички живот и систем односа, утицаја и међусобног повезивања осуђеника које

се налазе у затворској установи на издржавању казне затвора, с одређеним трајањем (Константиновић-Вилић, Костић, 2011, 216).

Затвор је, како истиче Клемер, као и друге друштвене заједнице, динамичног карактера. Затворска популација константно флуктуира (Clemmer, 1958, 84), одређени број осуђених лица буде отпуштено, истовремено, друга осуђена лица започињу са издржавањем казне затвора, трећа категорија осуђених на дугогодишње казне затвора има стални карактер. Структуру осуђеничке популације, хетерогене по бројним личним карактеристикама и својствима осуђених лица, просторно ограничену на затворске установе и временски неконзистентну, чине сва лица која се заједнички налазе на издржавању казне затвора у одређеном заводу или пенитенцијарном систему.

Хетерогеност затворске популације означава да се у истој установи или у оквирима система налазе лица различитог пола, узраста, криминалног профила и прошлости, извршених кривичних дела, облика кривице, мотива за вршење кривичних дела, дужине изречене казне, степена образовања, усвојених вредности и образаца, породичног и социјалног статуса, економског и имовинског стања, физичких и психичких карактеристика, здравственог стања, степена адаптираности на затворски систем и бројних других личних особености и својстава. Једина сигурна заједничка карактеристика свих осуђених лица је статусна, односно да као осуђени чине део затвореничке популације. Та чињеница, у реалности, представља основ кохезије, солидарности и хомогености осуђеничке популације и то у односу према формалном, њима супротстављеном, систему. Хомогеност не постоји у оквиру осуђеничке заједнице, напротив. Односи варирају од кохезије у мањим групама у које се осуђена лица повезују, до конфликата, сукоба и насиља између осуђеника или различитих осуђеничких група у оквиру осуђеничке популације.

Битне карактеристике неформалног система у затворским установама, или осуђеничке популације су: 1. солидарност међу осуђеницима, 2. отпор према затворском особљу и администрацији, 3. отпор према третманским мерама и поступцима, 4. одбацивање друштва, 5. забрана или прихватање експлоатације међу осуђеницима, 6. забрана или прихватање насиља у односу са осуђеницима, 7. оријентација на затворске материјалне вредности, 8. забрана одавања информација затворском особљу, 9. очување реда и мира и 10. очување личности (Радовановић, 1992, 448).

Затворско окружење у оквиру неформалног система, истовремено, чини скуп неписаних правила и међуутицаја најразличитијих категорија осуђеника. У објашњењу настанка и садржаја затвореничког друштвеног система издвајају се два главна теоријска приступа: тзв. „хипотеза о учењу“, особа постаје деликвент дружећи се са деликвентима и учећи, кроз такву везу, деликвенте обрасце понашања, док је ситуација у затворима јако повољна за учење и тзв. „функционална хипотеза“, полази од

претпоставке о функцији затворске културе која настаје као реакција на патње које затвореници доживљавају (Шпадијер-Џинић, 1973, 62-63).

Осуђеничка популација функционише по правилима формалног система, неписаним правилима и обрасцима неформалног система, на различитим нивоима прилагођености условима живота у затворским установама, улогама и статусом, прихватајући појединачно, у мањој или већој мери, као доминантне, вредности које намеће једна од супротстављених култура или одбацујући, веома ретко, у одређеном обиму, наметнуте моделе и обрасце оба система.

2.1. Деградација, деперсонализација, статус, призонизација и двострука очекивања

Како би се схватио концепт функционисања осуђеничке популације, мора се разумети да изолација осуђеника представља сама по себи облик статусне деградације лица и њихове делимичне (или потпуне) деперсонализације, као облик ретрибутивног симболизма (Грујић, 2024; Грујић, 2023; Грујић, 2022). Почетак издржавања казне садржи бројне деградирајуће елементе, које многи осуђеници (осим вишеструких повратника) сматрају понижавајућим – претрес, одузимање личних предмета, облачење осуђеничке одеће, добијање личног броја, узимање отисака прстију, фотографисање, мерења, обављање прегледа и друге, и, истовремено, прекид у породичним, пријатељским, социјалним, пословним и другим дотадашњим односима са лицима на слободи. Издржавање казне подразумева смештај у групе у које се осуђено лице упућује без своје воље или избора других осуђеника, интерперсоналне односе у мањим и већим групама и константан притисак формалне организације која примењује законом прописане мере и механизме у циљу остваривања сврхе кажњавања. У оквиру затворске заједнице осуђено лице је ограничено у својим активностима, спутано је затворским шаблонима понашања којима је дужан да се свакодневно повинује. Сви избори и животне активности одређује формални систем, а осуђено лице се јавља као ”извршилац у механизму његове рутине” (Милутиновић, 1992, 204). У таквом окружењу и поступању, деградација и деперсонализација осуђених лица су осећања која обележавају период издржавања казне највећег броја осуђених лица, а психолошко повлачење и ирационална размишљања честа појава у затворима.

Поред очекивања формалног система, притисак на осуђена лица врши и неформални систем кроз наметање сопствених правила и образаца понашања, преиспитивања улоге, места и положаја у оквиру хијерархијске структуре осуђеничке популације. Изгубљени социјални статус на слободи значи да свако лице добија или заслужује нови статус у затворској установи, у оквиру неформалног система. У том контексту, Сајкс преноси реченицу затвореника да је најгора ствар у затвору живот са осталим затвореницима (Sykes, према Игњатовић, 2009, 520-527). Период стицања

статуса траје одређени временски период након доласка у установу и може бити промењен за време док се осуђено лица налази на издржавању казне. Као и у друштвеној заједници на слободи, и у оквиру осуђеничке заједнице постоји раслојавање појединаца на основу ”моћи и утицаја”, па постоје осуђеници који су се наметнули као вође, они чине ”затворску елиту”, и они који имају подређени статус (”слуге”). Стратификација осуђеничке популације подразумева, као и у заједници на слободи, постојање виших, средњих и нижих слојева осуђеника у затворској установи. Припадништво одређеном ”слоју” у оквиру затвореничке заједнице значи и преузету улогу и место у неформалном систему.

Хијерархијска структура је важан елемент спровођења неписаних правила и образаца понашања. Она представља неформалну структуру моћи и статуса међу осуђеним лицима, веома је сложена, утемељена на неформалним нормама, моћи, утицају и способностима појединих осуђеника да се наметну у затворском окружењу. Хијерархијска структура није статична, напротив. Она се стално тестира кроз сукобе, преговоре или промене у затворском систему. Новопридошли осуђеници често морају да прођу период иницијације који подразумева обављање одређених активности које одреде осуђеници који су на вишем месту у структури како би добили статус и улогу у неформалном систему или ”своје место” или се, пак, доказују кроз физичку снагу, лојалност или везе у затвору или ван њега. Сукоби различитих осуђеничких група (криминалних или етничких) често преобликују хијерархијску структуру, чиме додатно утичу на њен динамички карактер.

Процес укључивања затвореника у затворенички друштвени систем и добијање улоге и статуса зависи од усвајања ставова, схватања, навика и образаца понашања у оквиру међусобних односа осуђеника. Поступак прихватања правила и образаца размишљања и понашања осуђених лица у оквиру неформалног система назива се затворска социјализација, затворско прилагођавање, асимилација, усвајање кодекса, акултуризација и нормативна социјализација. У упоредном праву најчешће се употребљава појам призонизација.

Појам призонизације подразумева процес постепеног прилагођавања ставова, схватања и узора понашања, односно процес асимилације осуђеника у затворски систем вредности и културу (Clemmer, 1958). Термин призонизација употребљава се са циљем описивања, слабијег или јачег интензитета, „усвајања мишљења, затворских обичаја и навика, или опште затворске културе“. Указујући на универзалне детерминанте призонизације и фазе кроз које се продубљује склоност ка криминалном и антисоцијалном понашању, као и усвајању културе и идеологије затвореничке заједнице, указује да на интензитет призонизације утичу: дужина казне (кратка или дуготрајна казна), стабилност личности, одржавање односа са особама изван установе, однос према затвореничким групама и догмама, непосредни контакт са другим осуђеницима и уздржавање од девијантних облика понашања (Clemmer, 1958).

У интерперсоналним односима са формалним системом, затворским особљем, као и неформалним системом, са другим осуђеницима и групама и вредностима, кроз систем двоструких очекивања, осуђено лице покушава да нађе своје место, уклопи се и адаптира у функционисање оба система. Због тога прилагођавање условима у затворским установама представља посебан проблем и потешкоћу највећем броју осуђених лица.

3. ПРИЛАГОЂЕНОСТ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА ЗАТВОРСКИМ УСЛОВИМА

Формални систем од самог почетка издржавања казне исказује казнени карактер установе и примењује елементе казненог ретрибутивизма. Наметање строгих правила понашања у установи, обавеза осуђеног и њиховог стриктног поштовања, има за циљ да покаже осуђеном лицу ”нови свет” у који је упућен, као и норме и начин комуникације које ће, деградиран, морати да поштује да истека казне. Истовремено, како осуђено лице буде разврстано у одређено одељење и васпитну групу, почиње интеракција са другим осуђеницима. Ту се сусреће са новим, неписаним, правилима и обрасцима понашања, очекивањима, међуутицајима других осуђеника, покушајима да разуме хијерархијску структуру, улоге и статус других лица у осуђеничкој популацији. Протек времена значи да се правила неформалног система све више разумеју, намећу или примењују и да утицај неформалног система кроз интеракцију јача. Призонизација је интензивнија код лица осуђених на дуготрајне казне и што је већи део казне издржан, повећава вероватноћу да ће осуђено лице бити под већим утицајем норми неформалног система.

Прилагођеност у затворски систем значи прихватање правила или балансирање између два, наметнута, супротстављена система. Улога и статус осуђеног у затвореничкој заједници зависи од односа према формалном систему и улоге која је преузета у неформалном систему. Истовремено, могуће је и ритуално понашање које очекују оба система, или одбацивање једног или оба, у случајевима немогућности адаптације на услове живота у затвору.

У литератури постоји више типологија начина прилагођавања и адаптације осуђеника, од којих ћемо поменути две. Полазећи од Мертонове (Robert Merton) теорије аномије и образаца девијантног понашања (иновација, ритуализам, повлачење и побуна), Сајкс (Sykes) је указао на четири облика прилагођавања осуђеног лица на услове живота у затворима: бекство (прва реакција осуђеника на затворску ситуацију која траје све време издржавања казне, представља и психички механизам одбране који помаже да издрже све непријатности у затвору), психолошко повлачење (осуђеници одбацују сопствене циљеве, интересе и потребе; фрустрирани беже у фантазију или се потпуно повлаче у себе), побуна (представља облик бекства од фрустрирајуће ситуације у затвору, организовањем побуне са циљем ”преузимања власти” у затвору) и иновација (адаптација мирним путем у оквиру кога се настоји да

се успостави промена животних услова у затвору – писање писама, молби, жалби управи завода или писама јавности са циљем промене услова). Поред иновација, повлачења и побуне, као заједничких облика, друга типологија коју је дао Морис (Morris) предвиђа још три модела: конформизам (осуђеник признаје да је погрешио извршењем дела, прихвата да буде кажњен и сматра да је све што затворско особље предузима легитимно и добро за његово преваспитање), ритуализам (осуђеници одбацују опште прихваћене друштвене вредности али се придржавају институционалних норми) и манипулација (осуђено лице жели да оствари своје циљеве али без сукоба са затворским властима, покушавајући да их надмурди) (Шпадијер-Џинић, 1973, 97-103; Константиновић-Вилић, Костић, 2011, 233-234; Радоман, 2003, 240-241).

Поред ових облика, у затворским установама значајан проблем представља немогућност адаптације осуђених лица на услове живота у затворима који се, нажалост, покушава решити самоповређивањем или самоубиствима. Један од драстичних примера строгог режима издржавања казни и немогућности прилагођавања осуђених лица затворским условима је затвор LaSante у Француској у коме је, само у току 1999. године, самоубиство извршило 124 осуђеника. Према резултатима истраживања из двадесет четири велика пенитенцијарна система, у периоду од 2011. до 2014. године забележено је чак 3.903 самоубистава у затворима (Fazel, Ramesh, Hawton, 2017). Може се претпоставити да број осуђеника који себи одузме живот на издржавању казне виши од 10.000 годишње на глобалном нивоу.

Осуђена лица ће, према представљеним моделима понашања и адаптације, усвојити један од начина који у највећој мери одржава спремност њихове личности да време проведено у затворској установи преброде на најмање могуће штетан и угрожавајући начин. У прилагођавању осуђених лица животу у затворске установе важну улогу има степен утицаја депривација и фрустрација, као и других негативних последица издржавања казне затвора, које погађају највећи број осуђених лица и које чине свакодневницу затвореничког живота.

4. НАСИЉЕ У ЗАТВОРИМА

Неписана правила и обрасци понашања осуђеничке популације у оквиру затвореничке субкултуре, принципи и идеали који чине основе примене, механизми обезбеђивања поштовања, аутономност, језик и сленг који се користе у затворским установама и друге карактеристике ове специфичне и маргинализоване социјалне групе, указују на интензитет њихове међусобне повезаности, солидарности и кохезије. Међутим, ови епитети су у потпуности примењиви само у односу према формалном затворском систему.

Како осуђеничку заједницу карактерише хетерогеност, односно чине је лица са различитим својствима, особинама и карактеристикама личности, аспирацијама,

размишљањима, схватањима, ставовима, а затворско окружење са бројним негативним последицама по осуђена лица чини суров амбијент за испољавање појединачних интереса, конфликти између осуђених лица чине свакодневницу затворског живота. Затворска средина је, како истиче Милутиновић, веома погодна за развијање негативних особина личности, као што су пакост, завист, егоизам и слично, поготово ако се мерама режима и третмана не утиче на њихово неутралисање и сузбијање, па је због тога разумљива појава конфликтне атмосфере. Због тога се с правом каже да затворска установа представља ”буре барута”, које може да изазове, у свако доба, разне експлозије и да доведе у питање њено функционисање (Милутиновић, 1992, 217).

Конфликти између осуђеника су чести и веома различитог интензитета па је затворска атмосфера испуњена стрепњом, страхом, угрожавањем сигурности и нарушавањем психичког и физичког интегритета. Страх за сопствену сигурност и безбедност у затворској установи практично осећа свако осуђено лице, чак и вође или лидери, због потребе очувања статуса и увек присутне претње за преузимањем тог положаја. Имајући у виду негативан затворски амбијент и негативне особине личности које се испољавају у таквом окружењу, решавање конфликата између осуђеника се ретко дешава на социјално прихватљив начин. У зависности од интензитета конфликта, у затворским установама су учестале претње, уцене, притисци, омаловажавања, малтретирања, сексуално иживљавање, употреба импровизованог оружја или оруђа, физичко насиље и други, чак и најмонструознији, облици међусобног кажњавања и решавања конфликата између осуђених лица.

Разумевајући контекст најразличитијих односа између осуђеника, конфликти се могу поделити на оне који настају између два осуђеника, између осуђеника и одређене осуђеничке групе, осуђеника и осуђеничке групе са остатком осуђеничке популације, између различитих осуђеничких примарних група, односно између супротстављених затворских или криминалних група у затвору, односно између осуђеничких банди. Увек присутан конфликт са формалним системом може да доведе до различитих насилничких акција осуђеничке популације усмерене против затворског особља, управе затворске установе или пенитенцијарног система у целини.

Дакле, конфликти између осуђеника представљају сложен и распрострањен феномен у затворским установама који произилази из специфичних услова затвореничке субкултуре, хијерархијске структуре, дистрибуције динамике моћи, хетерогености осуђеничке популације, развијања негативних особина личности у специфичним условима извршења, задовољења личних интереса и аспирација осуђених лица. Различити узроци, облици појављивања и последице конфликата несумњиво проистичу и из неповољних затворских услова, односа формалног затворског система, успостављеног режима извршења, понашања затворског особља и других околности које се односе на формалну организацију извршења казне затвора.

Последице међусобног решавања конфликтних ситуација су бројне и многоструке, од физичких последица (или смрти) осуђених лица, преко психолошких траума и синдрома, губитка статуса и улоге у структури осуђеничке популације, изолације или изопштења осуђеног, таргетирања и додељивања статуса константне жртве и која постаје пример константног малтретирања и угрожавања. Реакција на насиље међу осуђеницима често производи пооштравање услова извршења, успостављања строжег режима, контроле и надзора, примену репресивних и дисциплинских мера, што може да изазове нови круг насиља и да доведе до затворских побуна.

5. ОСУЂЕНИЧКЕ БАНДЕ

Осуђеничке банде представљају групе осуђених лица у затворским установама које се удружују по етничкој, расној, верској или идеолошкој основи, географском пореклу или средини из које потичу (или комбинованом моделу, нпр. раса и географско порекло, етничка припадност и градско подручје), криминалним активностима које обављају у затвору, заједничком криминалном прошлошћу, припадношћу криминалним организацијама или бандама на слободи и другим карактеристикама, и које функционишу у оквирима неформалног затворског система.

Као део затвореничке заједнице, осуђеничке банде прихватају правила неформалног система и обрасце понашања, субкултуру, принципе солидарности и повезивања са другим осуђеницима и осуђеничким групама. Али, само у контакту са формалном затворском организацијом и у границама кохезије осуђеника у односу према затворском систему и администрацији.

У оквиру осуђеничке популације, осуђеничке банде желе да се наметну као доминантне и да унутрашњи модел организације и посебна правила понашања, утврде као ”владајућа” у оквиру целокупне затворске популације. Доминација осуђеничке банде истовремено означава и успостављање механизама контроле наметања и примене неписаних правила и образаца понашања у оквиру установе, вредности субкултуре, облика кажњавања, али и наметања лидера, структуре, циљева, аспирација, метода контроле, одржања позиција моћи, као и свих облика илегалне трговине и других криминалних активности које се обављају у оквирима неформалног затворског система.

Осуђеничке банде су устројене на принципима потпуне лојалности чланова и јасне хијерархијске структуре и улога (командант -вођа, капетан, поручник, водник, војник), изражене симболике припадништва (нпр. истоврсне тетоваже (Радуловић, 2024, 83-85) и посебан сленг), иницијације чланства и закона ћутања. Осуђеничке банде примарно користе насиље и застрашивање за стицање или очување позиције доминанте затвореничке групе у оквиру осуђеничке популације, као и за кажњавање осуђеника који нису припадници банде, нелојалних чланова или оних који покушају

да напусте организацију. Функција осуђеничких банди је и очување и заштита сопствених чланова.

Осуђеничке банде се нису појавиле, у организационом смислу, у периоду доминације класичних система извршења казне затвора. Иако су постојали различити облици повезивања осуђеника у оквиру осуђеничке заједнице, тек од половине прошлог века, и то прво у затворима у Сједињеним Америчким Државама, долази до формирања затвореничких банди и то по расној и етничкој основи.

У домаћој литератури се наводи да се може пратити генеза осуђеничких банди. Прва затвореничка банда настала по основу националне припадности била Мексичка мафија (Mexican Mafia, EME) основана 1957. године у Калифорнији, коју су чинили припадници хиспано заједнице који потичу из Јужне Калифорније. Прва затвореничка банда који су основали осуђеници беле расе била је Аријевско Братство (Aryan Brotherhood), основана 1967. године у затвору у Сан Квентину са циљем одбране и заштите од осуђеника афро-америчког и хиспано-америчког порекла. Годину дана раније у истом затвору основана је Black Guerrilla Family, прва затвореничка банда чији су чланови припадници црне расе (Костић, Димовски, 2023, 219-235).

Данас, само у америчким затворима, функционише најмање дванаест хиспано и осуђеничких банди припадника беле расе, као и најмање седам које чине осуђеници црне расе (Prison Gang, 2005).[2] Међу најозлоглашенијим осуђеничким бандама у свету налазе се и Чланови (Numbers) из Јужне Африке, Primeiro Comandoda Capital из Бразила, Brödraskapet из затвора у Шведској, MS 13 (MaraSalvatrucha) озлоглашена улична и затвореничка банда имиграната из Ел Салвадора која је основана у САД, Clan del Golfo из Колумбије и бројне друге. Распрострањеност затвореничких банди у пенитенцијарним системима на глобалном нивоу је таква да оне представљају додатни безбедносни и сигурносни ризик у затворским установама.

Однос ривалитета и сукоби између осуђеничких банди су, такође, свакодневница затворских система. Уколико је, према броју чланова или доминацији у затворској установи, једна осуђеничка банда преовлађујућа онда се у тој установи примењују и поштују правила и обрасци понашања која та група намеће. У случајевима приближно једнаког броја чланова или утицаја у одређеног затворској установи, јавља се ривалитет са ужасним последицама по чланове осуђеничких банди уз примену најразличитијих облика насиља у циљу успостављања доминантног

[2] Хиспано осуђеничке банде, између осталих чине и Mexican Mafia, Nuestra Familia, Texas Syndicate, Mexikanemi, Ñetas, Fresno Bulldogs и Latin Kings, припадника беле расе, између осталих и Aryan Brotherhood, Aryan Brotherhood of Texas, Dirty White Boys, European Kindred, Confederate Knights of America, Aryan Circle, Dead Man Incorporated, Brotherhood of Aryan Alliance, док су банде припадника црне расе Black Guerrilla Family, United Blood Nation, Folk Nation, People Nation, D.C. Blacks, Vice Lords и Gangster Disciples. Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/Prison_gang (05.04.2025).

положаја у неформалној организацији. Постоје примери међусобног поштовања територије у установи и послова које илегално обављају припадници супротстављене затвореничке банде, у којима влада привидни ”мир” или кохабитација између супротстављених група. Такође, бележе се и примери удруживања различитих банди у сукобима са доминантном.

Насиље које данас постоји међу припадницима осуђеничких банди у упоредним пенитенцијарним системима представља огроман проблем за функционисање затворских установа, док успостављање сигурности у затворским установама представља посебан и својеврстан безбедносни изазов. Једна од реакција на активности припадника најозлоглашенијих осуђеничких банди је оснивање супермакс затворских установа и примена система ћелијске изолације ”најопаснијих међу најопаснијима” која подразумева готово апсолутну целодневну изопштеност у односу на друга осуђена лица.

6. ЗАТВОРСКЕ ПОБУНЕ

Посебан облик насиља који се јавља у оквирима пенитенцијарних система представљају побуне осуђеника. Узроковане, најчешће, ужасним условима у затворима, режимом извршења, као и односом и поступањем затворског особља и администрације, побуне осуђеника представљају последње средство којим се управи установе или затворског система, представницима власти или општој јавности скреће пажња на услове издржавања казне или на окрутни, нечовечни или понижавајући начин поступања. У одређеним случајевима, затворске побуне се јављају као последица жеље да се изврши одређени политички притисак на државне органе како би се донели акти којима ће се утицати на положај или статус осуђених лица (нпр. амнестија или помиловање).

Затворске побуне се могу дефинисати као организовани или спонтани облици колективног незадовољства и отпора осуђеничке популације против услова у пенитенцијарним установама, затворске управе или система, поступања или бруталности затворског особља.

Интензитет побуне осуђеника може варирати од протеста, штрајкова глађу, уништавања имовине, физичких сукоба, отмица затворског особља до покушаја и организације бекства или преузимања контроле над затворском установом. Преузимање контроле над установом или узимање талаца подразумева преговоре између побуњене затворске популације и органа власти како би се, под притиском јавности, изменили услови издржавања казне или донеле одлуке које се тичу њиховог статуса (скраћивање казне, раније отпуштање и слично). Познате су и ситуације у којима није долазило до преговора или су они били неуспешни, па се ситуација везана за отмице и привремену контролу над затворском установом решавала

бруталним акцијама полиције или ангажовањем војске како би се повратила контрола.

Затворске побуне најчешће настају организовано, планиране су од стране доминантне осуђеничке банде или вођа затворске популације, и укључују различите деструктивне активности и примену насиља међу осуђеницима, отмице затворског особља или насиље над њима, уништавање затворске имовине или капацитета у установи. Могу настати и спонтано, као резултат нпр. масовних сукоба између осуђеничких банди или као реакција на одређену бруталност затворског особља према неком од осуђеника.

Узроци затворских побуна представљају реакцију осуђеничке популације на услове у затворским установама које укључују пренасељеност, лоше услове смештаја, лошу исхрану, недостатак здравствене заштите, сурово и брутално кажњавање и поступање затворске страже, често дисциплинско кажњавање, изолацију осуђених лица, ускраћивање права, изражени расизам, дискриминацију одређених категорија осуђеника и бројне друге околности. Последице затворских побуна могу бити катастрофалне, како по побуњене осуђенике, тако и по друга лица која могу да се нађу у затворским установама за време трајања побуне.

У литератури се наводи да се први талас затворских побуна у Сједињеним Америчким Државама догодио у периоду од 1951-1953 године, а затим и други двадесет година касније. Затворска побуна у затвору Алики у држави Њујорк из 1971. године, која је угушена силом помоћу војске и полиције и када је убијено десетак затвореника, представља једну од првих побуна са озбиљним последицама. Исте године, у затворима у Луизијани самоповређивање тридесет шест осуђеника као симбол побуне имало је за циљ да привуче пажњу јавности на стање у тим затворима. Најтежа побуна догодила се у затвору Атика у држави Њујорк (Attica Correctional Facility) када су затвореници преузели контролу над великим делом установе и узели четрдесет два таоца и у којој је, након четири дана контроле над установом, а након ангажовања полиције и Националне гарде, страдало четрдесет три лица (32 осуђеника и 11 припадника затворског особља). У Француској се велики број затворских побуна догодио у периоду између 1972. и 1975. године, као и у Италији, Енглеској, бившој СФРЈ и другим државама (Милутиновић, 1992, 220; Игњатовић, 2023, 193).

У гушењу затворске побуне која се догодила 1992. године у затвору Карандиру (Carandiru Penitentiary) у Сао Паолу, у Бразилу, познату и као ”карандиру масакр”, убијено је сто једанаест осуђеника од којих је сто двоје упуцано од стране војне полиције која је ангажована да умири побуну и врати контролу над установом. У Хондурасу је 2003. године у затвору El Porvenir избила затворска побуна као последица сукоба између две осуђеничке банде ”Mara Salvatruch” и ”La 18” у чијем је сузбијању погинуло осамдесет шест осуђеника, мноштво повређено, док је неколико осуђеника успело да побегне из затвора. У Гватемали је 2005. године у три затвора (Pavon, Granja Pino Canada, El Hoyon) избила побуна као последица сукоба две

осуђеничке банде ”Mara Salvatruch” и ”MS 18”, а као резултат смиривања побуне дошло је до лишавања живота тридесет пет осуђеника и тешког рањавања шездесет једног лица. У Венецуели је 2007. године убијено тридесет осуђеника у смиривању побуне која се догодила у затвору Санта Ана (Santa Ana Prison) која је започела након сукоба затворског особља и једног осуђеника. У двосатној побуни која се догодила 4. марта 2009. године у Мексику, у затвору Ciudad Juarez, у сукобима ривалских осуђеничких банди (“Los Mexicles” “Artistas Asesinos,” и “Barrio Azteca”) убијено је двадесет осуђеника, а за смиривање побуне ангажовано је педесет припадника војске, двеста полицајаца, авиони и више хеликоптера (Worst Prison Riots, 2025). Више од сто четрдесет осуђеника убијено је у затворским побунама које су се догодиле у периоду од неколико дана, у јануару 2017. године, у затворима у Бразилу, које су настале као последица сукоба две супростављене криминалне и осуђеничке банде ”Primeiro Comando da Capital” и ”ComandoVermelho” (Amnesty International).

У Републици Србији је 5. новембра 2000. године, месец дана након политичких промена, дошло до избијања затворских побуна у више затворских установа. У ноћи између 5. 6. новембра побуна је започела у казнено-поправном заводу у Сремској Митровици. У њој је учествовало око хиљаду, од укупно око хиљаду и триста осуђеника, запаљене су зграде у којима се налазе затворска штампарија, погон за прераду дрвета и економат у коме је била смештена комплетна документација и затворенички картони. Побуна је започела због, како су на самом почетку побуне изнели осуђеници, лоших услова живота, физичког злостављања и изгладњивања осуђеника. Након што им је испуњен захтев да контактирају са новинарима, изнели су своје захтеве који се тичу услова издржавања казне, али је најчешће спомињана реч била амнестија, и то не само за тзв. политичке осуђенике већ и за све категорије осуђеника. Парадоксално, штрајк су започели и стражари који су напустили затворски круг, затраживши боље услове рада, повећање плата и смену руководстава установе. Ујутру је избила побуна и у казнено-поправном заводу у Нишу, прво као штрајк глађу а касније у току дана и као побуна, по истом сценарију као и у Сремској Митровици – повлачење затворског особља, паљење инвентара и затворских зграда. У овом заводу се налазило више од хиљаду осуђеника, док је у побуни учествовало око осамсто њих. Наредног дана побуна се проширила и на казнено-поправни завод у Пожаревцу, а затим и на казнено-поправни завод у Падинској Скели. У овом таласу затворских побуна, једно осуђено лице је изгубило живот од повреда задобијених након пада са око двадесет метара високог крова затворског павиљона у заводу у Нишу, док је више њих повређено у сукобима супарничких осуђеничких група, као и међусобним обрачунима осуђеника. Прва три дана није примењена сила против побуњеника, а ко-министри правде преговарали су са представницима побуњених осуђеника о захтевима који су изнети (Затворска побуна, 2000). После десет дана ситуација се примирила и побуна је окончана (Српски казамати у пламену, 2000). Почетком наредне године усвојен је, договорени

или преговарани, закон о амнестији којим се одређени број осуђених лица у потпуности амнестира, док се већем броју осуђеника казна пропорционално скратила.

Занимљив пример из српског затворског система представља и побуна која се догодила у окружном затвору у Београду 3. јула 2006. године када су лица на извршењу мере притвора започела штрајк глађу због неадекватних услова смештаја, превеликог броја лица у затвореничким ћелијама, лоших и старих кревета, душека, постељине, нередовног прања и чишћења, стања купатила и тоалета, недостатка чистог ваздуха и других хигијенских услова, али и одуговлачења са вођењем судских поступака и предугим трајањем мере притвора. Од триста двадесет притвореника који су започели штрајк глађу као облик затворске побуне, шездесет и пет осуђеника је током ноћи себи зашило уста користећи федере из хемијских оловака, спајалице за папир и конац извучен из ћебади и чаршава. Четири дана касније, свим осуђеним лицима су скинути шавови са усана, али је и даље исти број њих одбијао затворску храну али примао пакете које су им достављали чланови породице. Начин на који је изведен штрајк глађу, или ”тиха” побуна, представља пример најмасовнијег учешћа притвореника у акцији која је зашивањем уста хтела да пренесе поруку јавности о стању у притворским јединицама у Републици Србији.

7. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Разумевање затворских побуна и њихова учесталост показатељ је стања у одређеном пенитенцијарном систему. Иако у ситуацијама када је осуђеничка популација без формалне контроле долази до најбруталније ескалације насиља међу осуђеницима и затворском особљу, феномен побуна указује на неодрживост стања и затворских услова, начина поступања према осуђеницима или управљања затворским установама или системом. Због тога је разумевање функционисања осуђеничке заједнице и њених субкултурних правила, а посебно анализирањефеномена настанка и утицаја осуђеничких банди у оквирима затворских установа или система, насиља међу осуђеницима и затворских побуна важно за утврђивање утицаја формалног затворског система у остваривање примарне функције и циљева и сврхе кажњавања и извршења казне затвора.

ЛИТЕРАТУРА

Amnesty International, Urgent Actionin Brasil, https://www.amnesty.org/en/wpcontent/uploads/2021/05/AMR1955082017 ENGLISH.pdf (05.05.2025);

Clemmer, Donald; The Prison Community, New York, 1958;

Fazel, Seena; Ramesh, Taanvi; Hawton, Keith; Suicide in prisons: an international study of prevalence and contributory factors, Lancet Psychiatry. 2017 Dec; 4(12):946–952. doi:10.1016/S2215-0366(17)30430-3;

Грујић, Здравко; Теоријски концепти о циљевима и сврси кажњавања. Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини, 2024, бр. 1, 103–118. https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012024.06;

Грујић, Здравко; Ретрибутивно и алтернативно кажњавање: еклектицизам или сукоб концепата, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини, 2023, бр. 1, 71–93. https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012023.05;

Грујић, Здравко; Нормативно регулисање права жртава кривичних дела; Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини, 2025, бр.1, 85–101. https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012022.05;

Игњатовић, Ђорђе; Теорије у криминологији, Београд, 2009;

Игњатовић, Ђорђе; Криминологија, Београд, 2023;

Константиновић-Вилић, Слободанка; Костић, Миомира; Пенологија, Ниш, 2011;

Костић, Миомира; Димовски, Дарко; Осуђеничке банде у Сједињеним Америчким Државама, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2023, година LI, бр. 65, 219-235;

Милутиновић, Милан; Пенологија, Београд, 1992;

Prison gangs, https://en.wikipedia.org/wiki/Prison_gang (05.04.2025).

Радовановић, Добривоје; Човек и затвор, Београд, 1992;

Радоман, Миленко; Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Нови Сад – Београд, 2003;

Radulović, Srđan; Consent to tattooing, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 2024, Vol. 1, Br. 103, 83-85;

Српски казамати у пламену (Војислава Црњански Спасојевић, Загорка Ускоковић), Новости, 11. август 2016. године - https://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:619662-Srpski-kazamati-u-plamenu (05.05.2025);

Sykes, Gresham; Muke zatvorenika, (Извор: S. Gresham, The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison, Princeton, 1958), према: Ђорђе Игњатовић, Теорије у криминологији, Београд, 2009, 520-527;

Шпадијер-Џинић, Јелена; Затвореничко друштво, Београд, 1973;

Worst Prison Riots Of All Time, https://www.worldatlas.com/articles/10-worst-prison-riots-of-all-time.html (05.05.2025);

Затворска побуна, Време, бр. 514, 9. новембар 2000. године, https://old.vreme.com/ arhiva_html/514/02.html (05.05.2025).

Zdravko GRUJIĆ, Ph.D
Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law
Republic of Serbia, zdravko.grujic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7433-1468.

CONVICT GANGS, INTER-CONVICT VIOLENCE AND PRISON RIOTS

Summary

The efficiency of penitentiary systems is determined by various factors. The existence of a larger number of institutions classified according to different criteria within a single system provides the possibility of establishing a more efficient management and control system, with the aim of applying adequate treatment methods and procedures, as well as individualized treatment programs, to a heterogeneous convict population in an adequate, safe and secure prison environment. However, penitentiary systems in the world are not at the same level of organization, development or efficiency. The systems are divergent and their level of development is determined by the political, normative, economic, financial, social and value framework and the state of a particular country, i.e. prison capacities, architectural solutions, the size of the convict population, crime rates, the type and number of newly committed offenses, the number of prison sentences imposed, the characteristics of convicted persons, humanity in the treatment or protection of the rights of convicted persons. Within the framework of penitentiary systems, there is a formal prison organization, but also a special informal organization of the convict community, which is characterized by a special system of values, rules and behaviors that form part of the prison subculture. Of particular importance when researching the functioning of penitentiary systems is, among others, the analysis of convict communities and gangs, violence among convicts and prison riots, to which this paper is dedicated.

Key words: convict community, convict gangs, violence among convicts, prison riots.